

A kitünők iskolája és a kitünők az iskolában

Az Eötvös-Kollegium válsága

Irta Dankovszky János

Zilahy Lajos nagyszerű elgondolása, amely a magyar ifjúság elitjének közhasznú és hiánytalan közéleti érvényesülését sürgeti, ezen keresztül pedig az ezerfelé ágazó nemzeti munka lehető legjobb elvégzését, végső következményeiben meg természetesen társadalmi életünk gyógyulását és állandóbb egységülését, a kitünők iskolájában sűrűsödött jelszóra, azaz az utánpótlás életrevalóan tömör és sürgős programjára. Minthogy pedig ennek a koncepciónak bevallottan is az Eötvös-Kollegium volt a sugalmazója — részleimgoldásaiban meg éppen mintája is lehetne —, bizonyára nem lesz érdektelen annak a szempontnak is némi figyelmet szentelni, hogy ugyan mennyi valószínűség életformáló reje van ennek a remek tehetséggondozó intézménynek.

Pontosabban szólva: 1. Szellemekben, légkörben, erkölcsi támogatásban mit ad nevelteinek, ezeknek a legjobb tanárjelölteknek, akiket kitünő érettségi bizonyítvány vagy egyetemi eredmény alapján és még sok másféle érték nevében válogattak össze, illetve mivel marad adósuk, amit nyilván még megadhatna nekik (már azért is, hogy minden következménnyel következőket maradjon rendeltetésük)? 2. Továbbá: széleskörű csiszoló munkája, amely oly áhitattal hatol le a mélysegekbe és feledkezik bele a kultúra finomságaiba, vajjon milyen hivatalos és emberi méltánylásra talál azok részéről, akik mint a közoktatás bizalmi szervei fölöttes hatóságokként veszik át őket, az egyetemről és a kollégiumból kikérültek és aggasztóan nagy hatalommal szembeállítják hátráltathatják érvényesülésüket? Vagyis egész egyszerűen tudni szeretnők — hogy szökeppel öntsünk életet a ridag gondolatba — tudni szeretnők, mennyi is az országos hozadéka ennek a mintagazdaságnak és üvegázi tenyésztésnek? 3. Végül harmadik szempontunk közoktatásunk jog- és erőviszonyainak a kollégium (és vele együtt természetesen a jövő valamennyi ikerintézményének) eszmei és emberi szolidaritását, amely mai alakjában túlságosan platonikus jellegű: vértelen és gyakorlatiatlan — valamilyen hatékonyabb kulturpolitikai tényezővé, illetve közoktatásunk autonóm hatalmi szervévé átfejlesztendő?

Már az imént is céloztunk rá, most is hangsúlyozzuk, hogy fejtegetéseink során az Eötvös-kollégiumról csak annyiban lesz szó, amennyiben minden elgondolható tehetséggondozó intézmény egyik lehetséges mintáját látjuk benne. Mintának tekintjük, amely gazdag eszmei szervezetszervezésnek jóvoltából és eddigi vitális erőtlensége és minden korszerűtlen rezerváltsága, sőt már-már elefántcsonttoronybeli zárkózottsága ellenére is, művelt rétegeink kulturáltságában máris alapvető és tiszteltetelméltó fogalomnak számít, olyasminek, amit a legjobb minőségű intelligencia és legpontosabb szakműveltség menedékhelyének érez az ember. Amikor tehát róla beszélünk, tulajdonképpen csak egy pars pro toto művelődési eszményről és eddigi legkülönb megvalósulásáról beszélünk. Hibáit sem az ő sajátos hibáiként tárjuk a közvélemény elé, nem is kajánul, vagy vádlóan, még kevésbé rosszindulatúan tulozva vagy ferdítve, hanem ellenkezőleg: minden lehetséges hasonló rendeltetésű intézményünk legjobb okulására.

E sorok írójá oly négy esztendőn át — a huszas években — volt tagja az intézetnek, amikor „kollégistának” lenni egyértelmű volt az inséggel határos anyagi nélkülözéssel és legzavartalanabb szellemi tobzódással. (Ezt a heldonisztikusan egyéni műveltségsozomját és tiszteltetelméltóan szertelen csillapításait

— módszereit — rágalmazták el később kintrekedt irigyei és perhorreszkálták mint „liberalizmust”). Tárgyi illetékességén kívül az erkölcsivel is rendelkezik és pedig elsősorban annak a kétértékű ténynek a jóvoltából, hogy a Kollégium gyakorlata osztogatott jótéteményeinek — amelyek a hasonló tehetségűt a legelőkelőbb tudományos pozíciókba emelték —, még a tizedrészt sem élvezhette. Nagyon kevéssel kínáltak, még kevesebbet kért, ezal azonban megőrizte, bőséges kárpótlásként, kritikája szabadságát. És hogy rögtön éljünk is ennek a bírálatnak a jogával, mindjárt el is áruljuk, hogy az intézmény súlyos alkati hibája egy tragikus belső ellentmondás. És pedig: tulfinomult eszközeivel, legkorszerűbb módszereivel, egész varázslatos légkörével, szellemi nagyszeme tökéletes felszerelésével pontosan attól az életkörtől és foglalkozási ágtól veszi el nevelteit kedvét, amelyre éppen rendeltetésénél fogva előkészíti: a középszerű szellemiségű szikán mozgó középiskolai tanári pályától, annak a szellemi embernek a munkakörétől, akinek erőit éppen ennek a kezdetleges szellemiségnek („általános műveltségnek”) a terjesztése és a közepesek tömegével való irtózatossá válásáért foggyasztja el és pedig — nyugodtan hozzátehetjük — időnap előtt.

De hát mit is kapott akkoriban a kollégista ettől a családiasabb alma materétől? A gyomor örömeit leszámítva körülbelül mindent, káprázató bőségben. A nap mind-egyik órájában szabad bejárása volt a könyvtár negyven ezer szebbnél-szebb kötetéhez, a társalgóban a tucatnyi hazai és külföldi lapok között kaszinótagnak érezhette magát, vívhatott és szertornazhatott a tornateremben és napozhatott a park padjain, amely olyan szép volt, hogy már egymagában is kicsalta belőle a lappangó költőt. Estétkint Beethoven- és Haydn-zonáták hangzatai szüremkedtek ki a „társalgóból” a folyosóra és olyan világról hoztak hírt, amelyhez képest még a választott tudományé is színtelennek és durván valószínűnek látszott. Házhöz jöttek vagy éppen állandóan kéznél voltak a legkitünőbb tanárok — egyetemi katedrák kiszemelt várományosai —, mintha csupa hercegi növendék lakta volna az épületet. Az európai tudományosság átutazó előkelőségei az ő vendégeik voltak s öntudatukat a kivételességnek ezt az Oxfordon, Cambridge-en, az École Normale Supérieure nagy példán nevelődött érzését, ezek barátsága mellett az egyetemi életben belül elfoglalt kiváltságos helyzetük is növelte. S tán mindennél jobban az a tény, hogy maguk a professzorok is soraikban fűrkésztek majdani utódaikat. Ilyenféle várakozásokkal, ilyen élmények emlékeivel és a szellem s izlés dolgában ennyire elkényeztetten léptek aztán ki a kollégisták az életbe s vették át őket az iskolák, az igazgatók és a vidéki városok társadalma. Sok helyen az igazgató maga is a tudomány embere volt, lelki rokonsághoz az elit védnöke s a szellem és nevelés fiatal misszionáriusának nyíltan és titokban is szövetségese. Ezekben a szerencsés esetekben persze nem került sor semmi elkallódásra, elnyomorodásra, semmiféle hivatalos vagy társadalmi összeütközésre, vagy kiábrándulásra. Számos helyen azonban rögtön jelentkeztek a veszélyek: az egyik igazgató például kitünő adminisztrátor volt, de mivel a korszerű és árnyalt műveltséghez sem ideje, sem érzéke nem volt, nem is tudta méltányolni, minden jóhiszeműsége mellett sem, a fiatal jövővény gazdag és színes készletét. A másik annyira csak a középfokú tankönyvek anyagát ismerte, afféle vasszorgalmu, de kissé szintelen jeles tanuló módjára, hogy ami tudás tul volt a gimnáziumi anyag határain, abban már nem is tudott hinni. Egy harmadik, ha a kezdő

tanár teszem nem ilyenféle nyájaskodással kezdte a magyarázatát: „No Pista, mit gondolsz, mi fán terem az a táltos?” (még hozzá egy óralátogató jelenlétében, olesó, vásári mutátvánnyos modorában), máris a „prelegálás”, a „korszerűtlen módszer” vádjával bélyegezte meg a közszolgálat meg nem alkuvó izlésű benjaminját — és ez a „szégyenbélyeg” sokszor évtizedekig ékeltelenkedett tanári arculatán és titkos minősítési lapján —, akinek bizonyára egyetlen hibája az volt, hogy nem volt hajlandó leszállítani tárgya és izlése színvonalát s szeméremből nem rögtönzött ellenőrzője szemellettára óvodásjátékokat, amelyeknek modorosságát, hamis közvetlenségét és stréber okosságát soha nem bocsátotta volna meg magának. Ó igen, akadt olyan igazgató is, aki könyveket és szótárakat irt, szakja országosan elismert legnagyobb tekintélyének számított és hozzá még jó ember is volt, csakúgy mellékesen tetőtől-talpig ur is, de a többség mégis csak semmisségeken lovagolt. De legyen elég összefoglalóan annyit mondanunk, hogy a nagy, nély és árnyalt tudás, a tudás Eötvös-kollégista mértéke és szingardagsága, ezen a pályán még a becsületesebb főnöki megítélés szerint is holtulynak, ballasztnak minősül. Micsoda fonáksg, milyen tragikus helyzet: minden foglalkozási ágban előny, ajánlás, rang és közhasznú a sok tudás és a még több tudás, csak a nemzeti munkának éppen ezen körében nem bírják el a hatalom közbülső letéteményesei és a kultúra meg a személyiség irigyei például az idegekben és izlésben detemintált irodalomérzést, vagy az életérzést, amely különbözni mer a szokványtól, a meggyezészertől, vagy a műveltséget, amely átéltebb és izgalmasabb, mint az egyetemi vizsgák évtizedenkint avuló enciklopédiája, vagy az emberismeretet, amely rejtelmesen ösztönös és mérhetetlenül képzeletgazdagabb, mint az együgyűek pár változattal pöffeszkedő tipológiája.

De vajjon sejtette-e az egykori jeles diák, aki szösz szerint vette a gimnázium tanításait az eszmény hatalmáról és becsületéről s aki rábizva magát a Kollégium hivatalos és választott ösztönzéseire, hanyatthomlok furta bele magát a tudományba és mindabba, amit „ideálistmus” néven sajnálnak le a nyeglék és élelmeselek, kompromitálnak a szemforgatók és értenek félre a félműveltek, sejtette-e, hogy ellenségesen fogadja majd a középiskola, amennyiben készletét fényűzésnek, izlése és értéktudata kérelhetetlenségét pedig a „józan középszer” veszedelmének jelenti ki? Az a középiskola, amely azonkívül, hogy önfeláldozóan nevel is, egyrészt túlméretezett adminisztrációval terhelt hivatal is, másrészt a kezdő tudományosság a szerény szellemiség elosztóhelye, de egyidejűleg rengeteg becsülvő és „ütőképese” ember kezdőtere is, akik mind a „lélekkel”, a „szellemmel”, a „kulturával”, az „értékekkel”, tehát a legviszonylagosabb fogalmakkal és a legkönnyebben misisítható javakkal igyekeznek karriert csinálni. Persze, hogy mindezt nem sejtette előre: azért nem is tudta felfogni, amikor már szemben találta magát a kiábrándító tényekkel, hogyan lehet az, ami egyetemi évciben rangadó cél volt, álomkép és fiatalos erőfeszítések dinamója, ami életreszólo becsülvő volt és a kutató erkölcs kategórikus imperatívusza, hogyan lehet most ez az egész felhőkarcoló szellemiség végül is áldatlan viták, „módszertani félreértések”, didaktikai eretnek ségek, rengeteg személyi baj, meddő védelmi harcok és végül a teljes kegyvesztés oka és anyaga, egyéni hatalmaskodások ingere és személyi hiúságok állandóan lobogó vöröspoztója. A hivatali gögnek és emberi irigységnek, a szívós lelki meg társadalmi alacsonyágnak s a közszolgálati hatalmi túltengésnek

micsoda alvilági erőműve transzformálta most ezt az eredően nemes, nagy és tiszta vágyálmot aggrémé, a személy és az ügy pokoli ártalmára? Mindezt nem értette és azt sem, hogy lehet valakit például szóban és írásban a nagy nyilvánosság előtt „a fiatal tanárnemzedék egyik legképzettebb tagjának, tudósának és művésznének” nyilvánítani és ugyanakkor, minden külön értesítés helyett „tudásból hármast” becsempészni a titkos minősítési lapjára. És azt sem értette, hogy lehetett mondjuk a büntetésből egészen apró helyre száműzött helyettesitanárból pár év múlva docens s mintagimnáziumi tanár, amikor pedig az egész középfokú oktatásnak már akkor is vezérszólamája volt az egyöntetűség, szellemben és tanulmányi anyagban, külsőségeiben és értékrend-szerben egyaránt.

De legyen elég a sebek mutogatásából. Inkább térjünk át az orvoslás módozataira. E tekintetben csakis annak az alapelvnek hódolhatunk, hogy nincs külön középiskolai érdekek, csakis egyetemes magyar művelődési érdek, s az Eötvös-Kollégium minden egykori növendéke foglalkozása gyakorlása közben is a Kollégiumnak, mint autonóm, de ugyanakkor az Országos Közoktatásügyi Tanácsban is képviselt intézménynek külön védnöksége alatt áll. Szükséges-e még külön is hangsúlyozni, hogy ez a vívmány ennek az előkelő intézetnek nem csupán hiúsági kérdése, hanem kulturkormánynak és egész kulturpolitikánknek elsőrendűen fontos üzleti ügye is volna. Mert ha az állam négy-öt éven keresztül ezeket áldoz pár száz kiváltképpen tehetséges fiatal polgárnak kivételes kiművelésére, akkor joga és kötelessége is, hogy számonkérje tőlük, sőt behajtsa rajtuk ennek a tekintélyes szellemi-anyagi befektetésnek elvárhatóan rendkívüli hozadékát is. Igen, legyen résen a Kollégium már nevelteinek elhelyezése pillanataiban is és egészen fiatal értesüléseinek birtokában lélektani tanácsaival éppen az „ügy” érdekében befolyásolja a minisztérium illetékes hatalmi tényezőit oly irányban,

hogy kiki alkatának, becsülvőának és maximális teljesítőképességének megfelelően kapjon állást vidéken vagy középvárosban, vagy Budapesten. Semmi más, mint ennek a magasabbrendű üzletnek s a Kollégium eredeti célkitűzéséhez igazodó következetességnek a kérdése az is, hogy ez a védnökség, ez a féltő és számonkérő ellenőrzés terjedjen ki a szolgálati beosztás, az anyagi előmenetel és erkölcsi jutalmazás, valamint a köznapi munkát meghaladó termelés szempontjaira és ténykedéseire is.

Ha majd ez az „ideális követelmény” egyszer aztán valóssággá válik, nem lesz többet ezen a tragikus pályán sem botrányos elkallódás és neveltséges félreismerés, mellőzés, erő- meg értékpocsékolás, amelyben nem egyszer elsősorban a főnök vaksága, emberi rosszindulata vagy pályatársi féltékenysége bűnös, nem fog előfordulni például olyanféle visszasság sem, hogy nagyképeségű és ragyogó készülttségű tanárok hatóságok mostohagyermekei lehetnek s pályájukon csupán csak megtűrtnek számítanak, noha más bűnük nemigen van, mint hogy „prelegálnak”. Valaha majd nem kerülhet sor ilyen és ehhez hasonlóan képtelen vádaskodásokra és elmarasztalásokra, egyszerűen azért, mert a Kollégium védencét könnyen átmehethetné arra a helyre, ahol sok megbecsüléssel vagy éppen dicsőségesen „prelegálhatna”.

Az elmondottak, veszélyek és remények, tények és lehetőségek — mutatis mutandis — a Kitünők Iskolája minden eljövendő változatra is vonatkozathatók.

Hogy a diagnózis a középiskolai tanári életformára nézve máris érvényes, tehát egyáltalán nem rémlátó, ennek sajnálatosan frappáns bizonyítéka a pálya egyre fenyegetőbb elnéptelenedése. Hogy pedig a katasztrófa nemzeti kulturánk és civilizációnk egyéb munkaterületein elhárítható legyen, ezért és csakis ezért írtuk a közvetemény és az illetékesek figyelmét egy nagyhirű modell-intézménynek és évtizedes gyakorlatának a szervi hibáira és válságára.

* Habár a kultuskormányzat a legutolsó időben már szinte tömegesen engedti érvényesülni ennek a pályának a tehetséges embereit, a bajok egy része még mindig orvosolatlan. Ezért is közöljük ezt a jószándéku és már korábbi keletű cikket.